

14. Пейсонель Ш. Записка о Малой Татарии. Днепропетровск: Герда, 2009. 80 с.

15. Сеид Мухаммед Риза. Ас-себ-ус-сейяр фи ахбар мулюк-ит-татар. Асебь о-ссейяр, или Семь планет, содержащих историю крымских ханов от Менгли-Гирей хана I-го до Менгли-Гирей хана II-го т.е. с 871/1466 по 1150/1737 г. Казань: Типография Казанского университета, 1832. 572 с.

16. Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Османской Порты до начала XVIII века. СПб: Унив. Тив. В Казани, 1887. 772 с.

17. Тотт Ф. Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 г. на Ново-Сербию. *Киевская старина*. Киев, 1883. № 9–10. с. 135–198.

18. Гунман И. Крымское ханство. Симферополь: Таврия, 1991. 94 с.

19. Эвлия Челеби. Книга путешествия. Крым и соопределенные области. (Извлечения из сочинения турецкого путешественника XVII века). Симферополь: Доля, 2008. 270 с.

20. Bennigsen A. Lemencier-Quelquejay Ch. Le khanate de Crimée dans les Archives du musée du Palais de Topkapı. Paris: Mouton, 1978. 458 p.

21. Massaria Caffae 1441 (13 marzo 1441 – 8 luglio 1442, 13 marzo 1441 – 10 maggio 1443.) *Archivio di Stato di Genova, San Giorgio*. Sala 34. № 590, 1233. № inventario 36829 № архивіо provvisorio 18, 59046 1233.

УДК 94(477.4) «16-18»

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-283-1-57>

Шевченко А. М.

ORCID: 0000-0002-7555-7239

кандидат історичних наук

Громадська організація «Краєвед»

м. Ізмаїл, Одеська область, Україна

БУДЖАЦЬКА ОРДА У КРИМСЬКІЙ ТОРГІВЛІ XVI–XVIII СТ.

Ключові слова: Буджак, татари, торгівля, кірджіс, «турецький торговий звичай», «вама», «арабаджія», «магаліт».

Питання торговельних зв'язків Буджацької орди досліджено фрагментарно у контексті етнічних зрушень та геополітичних змагань того періоду. Поза увагою лишилося висвітлення характеру торгівлі, її організації, номенклатури товарів та системи оподаткування.

Завдяки опублікованим османським архівним джерелам, що були представлені у працях М. Тютюнжи, О. Середи можна отримати значний

масив інформації з особливостей податкової системи в ісламському Буджаку. Сучасники П. Свіньїн, Пейссоннель, Клеман надали відомості щодо напрямків та організації торгівлі. Таким чином, наявність певної кількості джерел, що частково висвітлюють окремі аспекти торговельного життя регіону, дозволяє зробити систематизований огляд участі Буджака у кримській торгівлі.

Аналізуючи характер торгівлі з Буджацької ордою у XVII–XVIII ст., можна визначити 2 певні особливості: її транзитний характер у кримській торгівлі та монополія турецьких, кримських та вірменських купців на торгівлю з татарами.

Протягом XVI–XVIII ст. економічна система буджацьких татар поступово відходила від напівкочового натурального господарства. Цьому сприяла близькість до дунайських портів, що постачали продовольство до Туреччини. Осілість сусідів (молдаван, українців, валахів) спонукала ногайців Буджак до створення стаціонарних поселень з постійним житлом. Поширення землеробства потребувало збільшення господарського реманенту з Європи. Значний вплив на поширення грошових відносин мала работоргівля, яка змушувала ногайців з часом відмовитися від товарного обміну.

Основу експорту Буджацької орди становило збіжжя. За свідченням Е. Челебі в Кілії знаходилася пристань, де торговці з іноземних кораблів купували «пшеницю та ячмінь», Кілія згадується, як місто «що постачає зерно для Буджака», у татарській фортеці Татар-Бунари знаходилися комори із збіжжям, яке продавали грецьким купцям в Аккермані [9, с. 62]. У 1756 р. з Аккермана османськими суднами було доставлено 57 150 османських кіле пшениці та ячменю (приблизно 1 429 тонн зерна – *автор*). Не дивно, що у 1758 р. хан Кирил Герай визначив Аккерман одним із головних портів щодо вивозу збіжжя до Стамбула «до Аккермана доставлялося зерно з Кілії, Смаїлова» [3, с. 185].

За свідченням російського розвідника К. Макарескула, у 1796 р. татари відправили до ізмаїльських комор 130 тис. кіле збіжжя (пшениці 70 тис. кіле, ячменю 40 тис., проса – 20 тис.). При цьому загальний врожай становив 510 тис. кіле. Можна вважати, що третину врожаю складав товарний хліб [4, с. 203].

Оскільки татари вели натуральне господарство, то «край неохоче приймали гроші та використовували їх». Підтвердженням цього є згадки французьких мандрівників Ж. де Люка та П. Шевал'є, наведенні І. Смирновим: «Кримські та вірменські купці приїжджали до татар вимінювали продукти скотарства (сир, сало, вовну, худобу) на паперові ткани, сап'ян, ножі та ін... Татари не беруть грошей, оскільки вважають їх не потрібними у господарстві... Інколи вони вимінюють худобу на невільників.

Лише татари-землероби використовують гроші для розрахунків з османами та молдаванами» [8, с. 34].

Кримський дослідник Д. Прохоров також підкреслює товарний характер торгівлі: «Татари продають все зібране збіжжя, особливо ячмінь. Вони привозять його до Аккермана або продають вірменським та кримським купцям, що приїжджають до їх селищ. Купці охоче купують худобу, вовну, яку продають до Черкесії. Популярною лишалася работоргівля. Англійська мандрівниця Мери Гатрі, яка відвідала ногаїв у 1795–1796 рр. згадувала, що вони продають у рабство своїх дітей. Татари вважалися «гарними рабами, які не зрадять свого хазяїна, на відміну від хитрих та ледащих циган» [6, с. 398].

Найчастіше проводився обмін товарами, без фіксованої вартості. Тому кримські купці (кірджіс) часто обмановали татар, економлячи до 30, інколи до 40 % вартості товарів. Через це татари намагалися збути продукцію в Кілії та Ізмаїлі [2, с. 241].

Важливим джерелом щодо кримського імпорту є спогади французького мандрівника Шарля де Пейссоннелля. «Привозять татарам перські килими різного кольору, однак найбільше купують малинові... Татари охоче купують тканини для чоловічих та жіночих сорочок, шовк та нитки золотого кольору... Центром купівлі заліза для котлів, зброї, особливо для виготовлення коліс для плугів є Каушан... З Криму завозять рум'яна та біліла для жінок, тютюн – з Дубоссар, дерев'яні чубуки завозили з турецької Анатолії» [5].

За свідченням Клемана, у 1767 р. уряд Франції розробив проект встановлення прямих торговельних відносин з Кримським ханством, з орієнтовними обігами у 2,5 млн. ліврів. Цей проект був проаналізував французьким консулом в Стамбулі бароном Тотту, який запропонував залучити германських купців для перевезення товаром Дунаєм через Кілію, Ізмаїл. Звідти товари сухоходом доставляли б до Аккермана, а від нього за 2 доби морським шляхом європейські товари потрапляли б до Криму.

«В німецьких князівствах мали б попит хутра зайців через свою легкість, кримське вино, тканини з Черкесії. Купівля рабинь з Черкесії в Кафі могла дати 2–5 тис. піастрів прибутків... Найкращі продаються до Константинополя... В німецьких землях гостра нестача жінок, було б зручно також постачати їх туди». Клеман привів вартість деяких товарів: окка (1,3 кг або 2,5 фунта) масла коштувала 8 пар, яловичини – 2 пари, 20 яець – 1 пар, індик – 7 пар, хліб – 4 аспри, вина – 5 аспрів, тобто прибуток мав скласти 40 % з урахуванням перевезення [2, с. 151, 241–242, 244–245]. Незважаючи на велику зацікавленість Франції у становленні прямої торгівлі з Кримом, цей проект, з невідомих причин, так і не був реалізований.

З кінця XVIII ст. в Буджаку остаточно викорінилася грошова система оподаткування торгівлі. За «турецьким торговим звичаєм» право на ведення торгівлі мали представники всіх станів, а також іноземці, що здатні платити торговельні податки (наприклад торговці сплачували «арабаджию» 4 пари з кожного лева вартості товару; «мартосіпію» грошовий збір за продажу худоби (2 леви 35 аспрів за вола, 1 лев (20,5 коп. сріблом) за корову, 1 лев 6 аспрів за коня, 6 пар за вівцю або козу); «магаліт» – збір за продаж алкогольних напоїв; «векселарію» – податок з торгових лавок, що займаються обміном валюти). За введення закордонної торгівлі, на кордоні сплачувався митний податок «вама» – близько 3 % вартості експортного товару «три леви з кожних 100» та «сардарік» – збір на користь міста – 7 пар за кожний візок товару. Так, вартість пуда солі коштувала 6-9 коп. Купець сплачував митниці 10 коп. з 2 крб. 79 коп. вартості солі, тобто 2,79 % вами [7, с. 392, 396].

Однак не варто перебільшувати податковий тягар. За свідченнями російського генерала Катаржі та мандрівника Павла Сумарокова «мешканці всіх поселень сплачують десятину з хліба та іншого, а Порті – 3 леви з родини» [11, с. 124].

На жаль, постійні російсько-турецькі війни спустошили Буджацький край. Рятуючись від російських військ під час війни 1806–1812 рр., понад ¼ буджацьких татар втекли до Туреччини. Решту (понад 5 тис. осіб) у 1807 р. росіяни переселили до Таврії, а їх 212 селищ було зруйновано [10, с. 56]. Відвідавши Буджак у 1825 р., віце-губернатор Бессарабії П. П. Вігель згадував: «Місцеві мешканці були вигнані, їх нерухоме майно передано прибульцям» [1, с. 18]. Таким чином, російська військова експансія початку XIX ст. повністю зруйнувала існуючі торговельні зв'язки Буджацької орди з Кримським ханством.

Література:

1. Вігель Ф.Ф. Замечания на нынешнее состояние Бессарабии: Писано в октябре 1823 г. Москва : универ. тип., 1892. С. 37–256.
2. Клеманово путешествие из вены в Белград и Новую Килию, також на земли буджацких и ногайских татар и во весь Крым с возвратом через константинополь, смирну и триест в австрию в 1768, 1769 и 1770 годах. Санкт-Петербург : при военной академии, 1783. 250 с.
3. Нариси з історії освоєння Південної України XV– XVIII ст.: колективна монографія. Київ : К.І.С., 2020. 288 с.
4. Паламарчук С. В. З історії міста Ізмаїла (османська доба) // Архіви України. 2017. № 1. С. 191–207.
5. Пейссоннель Ш.Д. Трактат о торговли на Черном море. (перевод 1974 г.) URL: http://apsnyteka.org/766-peisonnel_sh_traktat_o_torgovle_na_chernom_more.html (дата звернення 25.10.2020)

6. Прохоров Д. А. Крымское ханство в контексте черноморской торговли (XV–XVIII вв.) // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. 2001. Вып.8. С. 338–403.

7. Свињин П. П. Статистика. Описание Бессарабской области. Составлено ведомства государственной коллегии иностранных дел надворным советником Павлом Свињиным, 1.06.1816 г. //Stratum plus. 2001–2002. № 6. С. 342–498.

8. Смирнов О. І. Виникнення та утворення Буджацької орди в XVI–XVII ст. //Наукові записки історичного факультету Одеського державного університету. 1999. Вип. 9. С. 33–40.

9. Челебі Евлія. Книга подорожі. Північне Причорномор'я. Одеса : Гермес, 1997. 84 с.

10. Шевченко А. М. Економічне становище Буджака у часи турецького панування // Миколаївщина і Північне Причорномор'я: історія і сучасність. Миколаїв : НУК, 2020. С. 54–56.

11. Шевченко А. М. Господарський комплекс Буджака у XIX – на початку XX ст.: історія регіональної економіки. Ізмаїл: Ирбис, 2021. 460 с.

УДК 7041 (477) І. Труш

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-283-1-58>

Ямаш Ю. В.

ORCID: 0000-0002-3259-083X

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри дизайну

Національний лісотехнічний університет України

м. Львів, Україна

БАХЧИСАРАЙ У ТВОРЧОСТІ ІВАНА ТРУША

Ключові слова: Крим, Бахчисарай, Ханський палац, Кирич Герай, Чурук-су, живопис, Іван Труш.

Третя творча подорож відомого українського художника Івана Труша до Криму відбулась 1904 р. Це була найщасливіша подорож в його житті, оскільки на початку року він одружився з Аріадною Драгомановою і на півострів вони відправились разом [1, с. 113].

До Бахчисарая молоде подружжя відправилось після нетривалого перебування на мисі Фіолент.